

Tasavvuf Bağlamında 'Küçük Cihattan Büyük Cihada' Cihat Anlayışı*

Mükerrem Ceylan

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-7921-0321>

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Bilecik – TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Nuran Döner

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8739-7113>

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Bilecik – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 13.02.2025

Kabul: 25.03.2025

On-line Yayın: 31.03.2025

Anahtar Kelimeler

Cihat

Büyük ve Küçük Cihat

Nefs

Mücahede

Tasavvuf

Araştırma Makalesi

* Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/isorej.81191>

Öz

Cihat, "cehd" ve "cühd" köklerinden türemiş olup Kur'an-ı Kerim'de kırk kadar yerde geçen, İslam'ın temel kavramlarından biridir ve hatta altıncı şartı olarak kabul edilir. "Cehd" ve "cühd", kararlı ve şuurlu bir şekilde gayret etmek, zorluklara karşı azim ve sebat göstermek anlamlarına gelmektedir. Dîn-i Mübîn'de, bireyin kararlı ve şuurlu çabalarının bedenle yapılanına "cihat", nefisle olanına "mücahede", fikir ve ilim sahasında yapılanına ise "içtihad" denilir. Bu çalışmada özellikle nefisle yapılan mücadele, yani "büyük cihat" boyutu ele alınmıştır.

Tasavvuf öğretisinde "küçük cihat" ve "büyük cihat" kavramları, bireyin hem dışsal hem de içsel mücadelelerini anlamasını ve bu mücadelelerde kâmil bir insan olma yolunda ilerlemesini ifade eder. Küçük cihat, Allah yolunda yapılan maddi ve fiili mücadelenin bir tezahürü iken, büyük cihat ise insanın kendi nefsiyle olan manevi mücadelesini kapsar. Bu çalışmada, cihat kavramı tasavvufi perspektiften ele alınarak büyük sufilerin eserlerinden örnekler sunulmuştur. Nefis terbiyesi, mücahede ve tezkiye gibi kavramlar detaylandırılarak, cihadın manevi boyutu ayet ve hadisler ışığında analiz edilmiştir.

Ayrıca, günümüz Müslümanlarının cihada bakış açısı değerlendirilmiş, modern dünyada cihat kavramının nasıl anlaşıldığı ve nasıl uygulanması gerektiği tartışılmıştır. Küreselleşen dünyada Müslüman bireyin manevi mücadelesi, modern yaşamın getirdiği zorluklar karşısında nefis terbiyesinin önemi ve tasavvufi öğretilerin bu bağlamda nasıl önemli bir rehberlik sunduğu konuları da ele alınmıştır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Ceylan, M. & Döner, N. (2025). Tasavvuf Bağlamında 'Küçük Cihattan Büyük Cihada' Cihat Anlayışı. *ISOREJ-Uluslararası Sosyal Araştırmalar ve Ulusal Eğitim Dergisi*, 9(9), 67-78.

*The Concept of Jihad from 'Minor Jihad' to 'Major Jihad' in the Context of Sufism**

Mükerrem Ceylan

Bilecik Seyh Edebali University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Fundamental Islamic Sciences, Bilecik –
TÜRKİYE

Asst. Prof. Dr. Nuran Döner

Bilecik Seyh Edebali University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Fundamental Islamic Sciences, Bilecik –
TÜRKİYE

Article History

Submitted: 13.02.2025

Accepted: 25.03.2025

Published Online: 31.03.2025

Keywords

Jihad

Major and Minor Jihad

Self

Mujahada

Sufism

Research Article

* This article was checked by Intihal.net. This article is under the Creative Commons license. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/isorej.81191>

Abstract

The concept of Jihad, derived from the roots "cehd" and "cühd," appears in the Qur'an about forty times and is one of the fundamental concepts of Islam, often considered the sixth pillar of faith. "Cehd" and "cühd" refer to making efforts with determination and awareness, showing perseverance and resolve against difficulties. In Islam, the physical efforts of an individual are referred to as "jihad," the struggle with the self is called "mujahada," and intellectual efforts in the realm of thought and knowledge are termed "ijtihad." This study particularly focuses on the struggle with the self, the "major jihad."

In Sufi teachings, the terms "minor jihad" and "major jihad" describe the individual's external and internal struggles, guiding them towards becoming a perfect human being. While the minor jihad represents the physical and material struggle in the way of Allah, the major jihad encompasses the spiritual struggle with one's own self. This study examines the concept of jihad from a Sufi perspective, providing examples from the works of prominent Sufi figures. The concepts of self-discipline, mujahada, and tazkiya are explored, and the spiritual dimension of jihad is analyzed through the lens of Qur'anic verses and hadiths.

Furthermore, this study evaluates the contemporary Muslim perspective on jihad, discussing how the concept of jihad is understood and should be applied in the modern world. In the context of globalization, the importance of self-discipline in the face of the challenges of modern life and how Sufi teachings offer valuable guidance in this regard are also addressed.

GİRİŞ

Burada üzerinde durulan cihat kavramının karşılığının sadece savaş olmadığı çünkü cihatla savaş sözcüğü arasında hem nitelik hem de nicelik farkı olduğu bilinen bir gerçektir. Savaş salt askerî harekât olup güce dayanır cihat ise askerî operasyonda dahil ilahi hedefler uğruna gösterilen bütün çabaları kapsamaktadır. Cihat Yüce Allah'ın adı yükselsin (varlıkta ondan başkası kalmasın) diye ortaya konulan her türlü bedeni, mali, fikri, kalbi ve ruhi çalışmanın ortak adıdır.

Cihat kavramına dair bu girizgahın ardından, Hz. Muhammed'in gazadan dönerken 'Cihat-ı asgardan cihat-ı ekbere dönüyoruz.' şeklinde buyurduğu rivayet edilmektedir. Bir başka nakilde ise, Tebük Seferi dönüşünde ashabına hitaben 'Hoş geldiniz! Küçük cihattan büyük cihada geldiniz.' dediği aktarılmaktadır. Sahabelerin büyük cihadın mahiyetini sormaları üzerine, Hz. Muhammed'in "Büyük cihat nefsin heva ve hevesine karşı yapılan cihattır." şeklinde cevap verdiği rivayet edilmiştir. (Beyhakî, 2000: 73)

Bu hadiste Hazreti Muhammed (s.a.s) o zamana dek en kalabalık ordu ile katıldığı Tebük Seferini "küçük cihat" olarak vasıflandırırken; nefse karşı verilecek mücadeleyi "büyük cihat" olarak nitelendirmiştir.

"Gerçek mücahit, Allah yolunda nefsiyle cihat edendir."(Parlıyan, 2004: 302)

Tirmizi'nin rivayet ettiği bu hadis, nefis terbiyesinin cihadın en üstün şekli olduğunu ifade eder. Sufiler bu hadis ışığında, nefis mücadelesini manevi yükselişin temel şartı olarak görmüşlerdir.

1. CİHAT

1.1. Küçük Cihattan Büyük Cihada:

Küçük cihat, dışsal düşmanlarla mücadele etmeyi ifade eder. Bu, cenk meydanında veya dış tehditlere karşı bireyin toplumsal ve fiziksel olarak kendini savunmasını kapsar. Küçük cihat, adaletin tesisi, mazlumun korunması ve zulmü ortadan kaldırma gibi yüce bir amaca hizmet etmek için olduğu gibi ekonomik ve siyasal sebeplerin tamamını da kapsayabilir. Dış düşmanlarla yapılan mücadele her ne kadar küçük cihat olarak nitelendirilse bile bu mücadele kişinin nefsinin arındırmasıyla daha etkili hale gelir, çünkü cihadın gayesi, sadece fiziksel bir zafer değil, manevi olarak da hakikati üstün kılmaktır.

Küçük cihadın gerekliliğini yerine getirme konusunda Hazreti Muhammed'den daha güzel bir örnek bulunamaz. Peygamberliğinden sonra İslamiyet'i insanlığa ulaştırmak için birçok savaş veren Hazreti Muhammed, mücadelede ve azimde eşsiz bir cengaver'dir.

İmam Gazalinin İhyasında Hazreti Muhammed'in şecaati bahsinde Hazreti Peygamberin insanların en kahramanı ve en seçii olduğu vurgulanarak, Hz. Ali'den rivayetle: Bedir gününde biz Hz. Peygamber'e sığınyorduk. O düşmana en yakınımız idi. Bedir gününde kahramanlık bakımından en şiddetlimizdi. Yine Hz. Ali şöyle demiştir Savaş şiddetlendiği ve ordular karşı karşıya geldiği zaman, biz Hz. Peygambere sığınyorduk. Bizden hiç kimse Hz. Peygamber den daha fazla düşmana yakın olmazdı.

Hz. Peygamber az konuşur, az muhavere ederdi. Ashab-ı kirama harbe hazırlanmak emrini verdiği zaman, kendisi de hazırlanıyordu. Kahramanlık bakımından insanların en şiddetlisiydi. Kahraman o kimseydi ki harpte Hz. Peygamber'e yakınlaşandı çünkü Hz. Peygamber harpte düşmana en yakın olandı. (Gazali, 1993: 887-888)

İmran b. Husayn der ki Hazreti Peygamber düşmanın herhangi bir kitlesine rastladığında mutlaka ilk darbeyi düşmana vuran kendisi olurdu.

Hz. Peygamber çok kuvvetliydi. Müşrikler, (Huneyn'de) onun etrafını sardığı zaman katırından indi ve onlara şöyle haykırdı:

"Ben Allah'ın peygamberiyim. Yalan yok! Ben Abdülmuttalib'in oğluyum." (Buhârî, 2009: 1885)

Müslümanların en güzel örnek (Üsve-i Hasene) olarak gönderildiğine iman ettikleri Hazreti Muhammed'in cihat meydanlarında sergilediği şecaat, bu bağlamda onun üstün ahlak üzere gönderildiğinin en büyük işaretidir. Her Müslüman, küçük cihat esnasında nasıl hareket etmesi gerektiğini, İlâ-yı Kelimetullah yolunda canını nasıl feda ederek Allahın rızasına ulaşacağını, onun örneğinde açık bir şekilde görebilmektedir.

1.2. Ayet ve Hadislerde Cihat

Bakara Suresi 190. ayetin meali şöyledir: "Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda siz de savaşın. Ancak aşırı gitmeyin. Çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez." (Bakara, 2/190)

Bakara Suresi 216. ayetin meali şöyledir: "Savaş, hoşunuza gitmediği hâlde, size farz kılındı. Olur ki, bir şey sizin için hayırlı iken, siz onu hoş görmezsiniz. Yine olur ki, bir şey sizin için kötü iken, siz onu seversiniz. Allah bilir, siz bilmezsiniz." (Bakara, 2/216)

Nisa Suresi 71. ayetin meali şöyledir: "Ey iman edenler! (Düşmana karşı) tedbirinizi alıp, küçük birlikler hâlinde yahut topluca savaşa gidin." (Nisa, 4/71)

Nisa Suresi 84. ayetin meali şöyledir: "Rasûlüm! Allah yolunda savaş! Sen ancak kendinden sorumlusun. Mü'minleri de savaşa teşvik et. Allah, bu yolla kâfirlerin kuvvetini kıracaktır. Çünkü Allah'ın kudreti sınırsız, cezalandırması da pek şiddetlidir." (Nisa, 4/84)

Saff Suresi 10-12. ayetlerin meali şöyledir: "Ey insanlar, sizi can yakıcı bir azaptan kurtaracak, kazançlı bir yolu size göstereyim mi? Allah'a ve peygamberlerine inanırsınız. Allah yolunda canlarınızla, mallarınızla cihat edersiniz, bilerseniz, bu sizin için en iyi yoldur. Böyle yaparsanız, Allah günahlarınızı bağışlar, sizi içlerinde ırmaklar akan cennetlere, Adn cennetlerinde hoş yerlere koyar. Büyük kurtuluş budur" (Saff, 61/10-12)

İmam Nesâî'nin aktardığına göre, Ebû Hüreyre'nin rivayetinde Hz. Muhammed şöyle buyurmuştur:

"Allah yolunda çıkan tozla cehennem dumanı aynı anda bir kulda asla toplanmaz. Yine, cimrilik ile iman da müminin kalbinde asla toplanmaz." (Parlıyan, 2000: 423)

Bu hadis-i şerifin açıklaması; Allah'ın yolunda samimi bir niyetle cihat eden bir müminin, yolda karşılaştığı ve maruz kaldığı toz toprağın bile onun ahiretteki kurtuluşuna vesile olacağı, yani Allah yolunda mücadele eden bir kişi, savaş meydanında ya da sefere çıkarken üzerine bulaşan bu tozun bereketiyle cehennem azabından korunacağıdır.

Bu hadisin farklı rivayetleri, İmam Tirmizî'nin ve İmam Nesâî'nin Sünenlerinde geçmektedir. Ayrıca Ahmed bin Hanbel'in Müsned'inde de benzer ifadelerle yer almaktadır. Hadis, müminlerin Allah yolunda fedakârlık yapmaya teşvik ederken, aynı zamanda cihadın faziletini ve Allah yolundaki çabanın arttırılmasını vurgulamaktadır.

Hz. Âişe'nin, "Ey Allah'ın resulü! Görüyoruz ki cihat amellerin en faziletlisidir; öyleyse biz de cihat etmeli değil miyiz?" diye sorması üzerine, "Sizin için cihadın en faziletlisi makbul hacdır" (Buhârî, 2009: 37) şeklinde cevap vermesi, cihadın gerek kapsamını gerekse yöntemlerini göstermesi bakımından önemlidir. Buna göre cihat, hayatın gayesi olarak Allah'a kulluk etmek, Allah ve resulünün koyduğu ölçülerin fert ve toplum hayatına uygulanmasına çalışmaktan İslâm'ı diğer insanlara tebliğe, İslâm ülkesini ve müslümanları her türlü tehlike ve saldırılara karşı savunma ve bu konuda gerektiğinde savaşmaya kadar kapsamlı bir anlam taşımakta; kalp, dil, el ve silâh gibi beşerî aksiyonun ortaya konulduğu her vasıta ile yapılabilmektedir

Ebu Hüreyre anlatıyor: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki:

"Müslüman erkeklerden kim, Allah yolunda, ilâyı kelimetullah için, devenin iki sağımı arasında geçen müddet kadar savaşacak olsa cennet kendisine vacib olur." (Ebu Davud, 1983: 592)

Ebu Ümâme (radiyalahu anh) anlatıyor: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurdular:

"Ümmetimin seyahati Allah yolunda cihattır." (Ebu Davud, 1983: 543)

İslami öğretilerde, cihat konusu birçok ayet ve hadis ile detaylandırılmış ve önemi vurgulanmıştır. Ancak, bu konunun kapsamlı ele alınması, bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır.

1.3. Nefs

Nefs kavramı, geniş bir anlam sahasına sahip olup farklı bağlamlarda çeşitli anlamlar taşımaktadır. Sözlüklerde ruh, can, hayat, hayatın ilkesi, nefes, varlık, zat, insan, kişi, hevâ ve heves, kan, beden ve bedenden kaynaklanan süflî arzular gibi anlamlarla tanımlanmaktadır (el-Müfredât, "nfs" md.; Lisânü'l-Arab, "nfs" md.; Tâcü'l-Arûs, "nfs" md.). Aynı zamanda, bir kimsenin kendisi veya özü olarak da ifade edilmektedir. Açık veya gizli duyular, dünyevî ve uhrevî yönelimler, maddi ve manevi beceriler, arzular, hevesler ve ihtiyaçlar nefis kavramının içeriğinde yer almaktadır. Bu bağlamda nefis, insanın ruhu, hayatı ve istekleriyle birlikte varlığını ifade eden kapsamlı bir terim olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, ruh ve kalp kavramlarıyla da ilişkilendirilmiştir. (Ece, 2000: 492)

Kur'an-ı Kerim'de, can (En'am, 6/93), kişinin iç dünyası (Bakara, 2/235). Hz Muhammed ve Hz. İsa anlamında, (Ali İmran, 3/61.) bir kaç yerde Allah (cc)' (Maide, 5/116), bir ayette ilahları (Furkan, 25/3), bir ayette de insan ve cin topluluklarını işaret etmek için (En'am, 6/30) kullanılmış olup, 'Ruh' anlamında (En'âm 6/93) "zat ve öz varlık" manasında da kullanılmıştır. (Âl-i İmrân, 3/28-30)

Tasavvufta ise nefis, çeşitleri ile şöyle zikredilir: Nefs-i Emmare, Nefs-i Levvâme, Nefs-i Mülhime, Nefs-i Mutmainne, Nefs-i Râziye, Nefs-i Mardiyye, Nefs-i Kâmile olmak üzere sufiler nefsi genellikle yedi mertebeye ayırırlar. Bu çalışmada, söz konusu mertebelerin ayrıntılı tahliline girilmeyecek, yalnızca zikredilmekle yetinilecektir.

Râgıb el-İsfehânî, "nefs" ile duruma göre ruh, zat ve nefis-i emmarenin kast edildiğini belirtirken, (Müfredatu elfâzi'l-Kur'an, s. 818.) Fîrûzâbâdî, nefsin, ruh, göz, şahsın indi, bir şeyin aynı ve zatı manalarına geldiğini kaydeder ve bu arada İbnü'l-Arabî'nin nefse azamet, kibir, izzet, himmet ve gurur manalarını verdiğini nakleder. (Fîrûzâbâdî, 2005: 98-99)

Abdülkerim-i Kuşeyrî (ö. 465/1072), sufilerin nefse, zat ve beden manasının dışında bir mana verdiklerini, onların nefisle kulun sahip olduğu bozuk sıfatları ve kötülünen ahlakları kast ettiklerini, bu manada nefsin kötü ahlakların mahalli olarak insan vücuduna konulmuş ve ruhtan ayrı bir varlık olduğunu belirtir. (Kuşeyri, 2007: 323-233.)

Nefisten insanoğlundaki şehvet ve öfke kuvvetini toplayan mana murat edilir, tasavvuf ehli çoğu zaman bu manayı kullanmaktadırlar. Çünkü ehli tasavvuf nefisten, insanoğlunun çirkin sıfatlarını toplayan asıl ve esası kastederek Nefisle mücadele etmek ve nefsi kırmak muhakkak lazımdır demektedir. Nitekim bu manaya Hz. Muhammed'in şu hadis-i şerifi işaret etmiştir:

"Senin en şiddetli düşmanın, iki yanının (kaburgalarının) arasında bulunan nefisindir!" (Aclûnî, 2019: 143)

Yusuf Suresi 53. ayetin meali şöyledir: "Ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis, Rabbimin merhamet ettiği müstesna, daima kötülüğü emreder. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir." (Yusuf, 12/53)

Ayette geçen "nefs-i emmâre" (kötülüğü emreden nefis) kavramının, insanın içindeki nefsi arzuların ve zaafların etkisiyle kötülüğü tercih etmeye yatkın olduğu, Hazreti Yusuf'un, kendisini suçlamaktan beri tutmadığı, ancak Allah'ın rahmeti sayesinde kötülükten uzak durduğu ifade edilir.

Eşrefoğlu Rumi, Müzekkin Nüfus adlı eserinde, nefsin arzularına tabi olmanın bireyi nasıl sapkınlığa sürükleyebileceğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, Sad Suresi'nin 26. ayetinde geçen "Nefsinin arzusuna tâbi olma ki o seni Allah yolundan saptırır" ifadesine atıfta bulunarak, hevâya uymanın, putperestlikten ve diğer batıl inanışlardan daha tehlikeli olduğunu belirtmektedir. Çünkü put, insanı doğrudan fitneye sürüklemeyen, nefsin hevâsı; kibir, kendini beğenme ve haset gibi

duygularla bireyi sapkınlığa yönlendirebilir. Rumi'ye göre, şeytan da bu sebeple azgınlaşmış, kibir ve hasedin etkisiyle Allah'ın emrine karşı gelerek Hazreti Adem'e secde etmeyi reddetmiş ve böylece lanetlenmiştir. Dolayısıyla, nefsin arzularına karşı koymak, insanın şeytana karşı direnç göstermesini sağlayacaktır. Nitekim şeytan, insanı saptırmak için her yolu bilmekte ve insanın en zayıf noktalarına nüfuz edebilmektedir. Ancak onun en güçlü ve en etkili yöntemi, nefsin hevâsı üzerinden insanı azdırmaktır. Tıpkı damarlar arasında dolaşan kan gibi insanın iç dünyasına sinsice etki ederek, arzularını ve zafiyetlerini kullanmakta ve bu yolla onu hak yoldan uzaklaştırmaktadır. (Eşrefoğlu Rûmi, 1979: 150)

1.4. Nefisle Mücadele, Mücahede ve Tezkiye

Nefisle mücadelede öncelikli aşama, kişinin kendi nefsini muhasebe etmesi ve kalbine gelen düşünceleri değerlendirmesidir. Ebû Tâlib el-Mekkî'ye göre, bir kulun kalbinde bir niyet, azim, karar alma veya herhangi bir eyleme yönelme isteği belirlediğinde, öncelikle bu düşüncenin kaynağını analiz etmesi gerekmektedir. Kalpte doğan bu his veya fikir, eğer Allah için (lillah), Allah yolunda (fillah) ve Allah ile birlikte (billah) ise, kulun bu düşüncüyü benimseyerek ona göre hareket etmesi uygun olacaktır.

Allah için olmak, niyetin yalnızca Allah'a has ve halis olması anlamına gelirken, Allah ile birlikte olmak, nefse ve hevâya yönelmek suretiyle değil, Allah'ın yakınlığını idrak ederek hareket etmeyi ifade etmektedir. Allah yolunda olmak ise, kişinin dünyevî bir kazanç elde etmek amacıyla değil, sadece Allah'ın rızasını gözeterek eylemde bulunması anlamına gelmektedir. Kişinin zihninde doğan bu niyet, eğer dünyevî menfaat, nefsanî arzular, eğlence veya gaflet içeriyorsa, bu tür düşünceler vakit kaybetmeden reddedilmeli ve kalpte yer etmesine izin verilmemelidir. Aksi takdirde, bu düşünceler zamanla kalpte kökleşerek fiilî bir eyleme dönüşebilir.

Ebû Tâlib el-Mekkî, kulun, kalbine gelen his ve düşünceleri değerlendirme sürecinde, bu fikirlerin Allah katında övgüye layık olup olmadığını ve kişinin manevi yükselişine katkı sağlayıp sağlamadığını sorgulaması gerektiğini belirtmektedir. Eğer kişi bu konuda tereddüt yaşar, düşüncesinin Allah'ın rızasına uygun olup olmadığını tespit edemezse, burada bir kapalılık (ışkâl) ortaya çıkabilir. Bu tür bir kapalılığın üç temel sebebi bulunmaktadır: Birincisi, Allah Teâlâ'yı gereği gibi tanımamaktan kaynaklanan yakînî iman eksikliği; ikincisi, yanlış hükümlerin ayrıntılarını bilmemekten doğan ilim eksikliği; üçüncüsü ise, insan tabiatının bir sonucu olarak nefsin hevâ ve heveslere meyletmesi ve bunların nefiste yerleşerek hâkimiyet kurmasıdır.

Bunun yanı sıra, el-Mekkî, nefis muhasebesinin önemini vurgularken, kulun iç dünyasında doğan düşünceleri ve hisleri anlık olarak değerlendirmesi gerektiğini belirtmektedir. Ona göre, insanın kalbinde doğan bir his veya fikir, nihayetinde bir eyleme dönüşme potansiyeline sahiptir. Eğer kişi, bu düşüncenin kaynağını analiz etmeden hareket ederse, zamanla nefsanî arzulara teslim olabilir. Bu nedenle, bir düşüncenin veya niyetin Allah için (lillah), Allah ile birlikte (billah) ve Allah yolunda (fillah) olup olmadığı titizlikle incelenmeli ve bu tahlil sonucunda uygun bir tutum sergilenmelidir. El-Mekkî, kişinin zihnine gelen kötü ve nefsanî düşüncelere karşı dikkatli olması gerektiğini vurgulayarak, bu tür düşünceler kalpte yer edindiğinde onları çıkarmanın çok daha zor olacağını ifade etmektedir. Bu sebeple, kul, kalbine doğan olumsuz fikirleri zihninde üretmemeye, onları beslememeye ve yerleşmelerine fırsat vermemeye özen göstermelidir. Aksi takdirde, zaman içinde bu düşünceler fiilî bir eyleme dönüşebilir ve kulun manevi hayatını olumsuz etkileyebilir.

El-Mekkî'nin belirttiği gibi, şeytan, insana her türlü yoldan vesvese vermeye çalışsa da en etkili yöntem olarak hevâ ve nefsanî arzular yoluyla kişiyi saptırmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda, şeytanın insanı doğrudan etkileyemeyeceği, ancak hevâ yoluyla ona nüfuz edebileceği ifade edilmektedir. Nefs muhasebesi, insanın içsel dünyasında meydana gelen bu etkileşimleri tespit edebilmesi açısından kritik

bir öneme sahiptir. Kul, kalbine gelen her düşünceyi sorgulamalı, onların kaynağını analiz etmeli ve eğer nefsanî arzulara hitap eden bir hisse kapıldığını fark ederse, bunun olumsuz etkilerini bertaraf etmek için bilinçli bir çaba göstermelidir. Sonuç olarak, nefsin kontrol altına alınması, ancak sürekli bir muhasebe ve içsel denetimle mümkün olabilmektedir. (Ebû Tâlib el-Mekkî, 2019: 271-272)

Ragıp el-İsfehani nefsinin kötülük ve pisliklerden temizlemeyen kimsenin Allah'ın halifesi olmaya layık olmadığını gibi, O'na ibadet etme ve yeryüzünü imar etme görevini de yetkin bir şekilde yerine getiremeyeceğini söyler. Çünkü beden için olduğu gibi nefis için de kirlilik söz konusudur. Bedensel kirler gözle (basar) görülebilirken, nefsanî kirler ancak basiret ile görülebilirler. Yüce Allah şu buyruklarında da bunu murat etmiştir: "Müşrikler ancak necistir." (Tevbe/28) "Kirli şeyleri terke devam et" (Müddessir/5) "İşte Allah, iman etmeyenleri böyle kirletir." (En'am/125) (Râgıb el-İsfehânî, 2019: 88)

Arınmış ve tertemiz bir nefse sahip olanlar dışında hiç kimse Yüce Allah'ın hilafetine layık olamaz. Çünkü hilafet, ilahi fiillerin icrası noktasında beşerî gücün elverdiği ölçüde Yüce Allah'a uymaktır. Nefs bakımından temiz olmayan kimseler, söz ve fiil bakımından da temiz olmazlar. Tabak, içini dolduran şeyle değerlendirilir. Bu nedenle şöyle denmiştir: Nefsi temiz olanın ameli de temiz ve güzel olur. Allah Resûlü (sav) buyurdu ki: "Mümin ameli bakımından en temiz, kafir de ameli bakımından en kirli kimsedir." (Râgıb el-İsfehânî, 2019:88). Yüce Allah'ın şu buyrukları da bunu teyit etmektedir: "Kirli kadınlar kirli erkekler, kirli erkekler kirli kadınlar, temiz hanımlar temiz erkekler, temiz erkekler de temiz hanımlar içindir." (Nur/26) "İyi toprak Rabbinin izniyle nebatını çıkarır. Kirli topraktansa ancak kavruk bitkiler yetişir." (A'raf/58)

Nefsi arınmamış bir kimsenin amelinin de temiz olması mümkün değildir. Bu bağlamda, Hucurât Sûresi 3. âyette "İşte onlar, Yüce Allah'ın kalplerini takva için sınavdığı kimselerdir." buyrulur kalbin arınması ile takva arasındaki ilişkiyi dikkat çekilmiştir.

Hz. Muhammed'in "Melekler, içinde köpek bulunan eve girmezler." hadisi de bu doğrultuda yorumlanmış; burada "ev" in kalbi, "köpek" in ise hırs ve haset gibi kötü huyları temsil ettiği belirtilmiştir. Bu hadisin, Allah'ın nurunun bu tür çirkinliklerle kirlenmiş kalplere girmeyeceğini vurguladığı ifade edilmiştir. Arap dilinde yaygın kullanılan "Filan kişi köpekten daha hırslıdır." sözü de bu yorumu desteklemektedir.

Sonuç olarak, takva ancak temiz bir kalpte yer edinebilir; nefis arınmadıkça manevi saflığa ulaşmak mümkün değildir. (Ebû Talib el-Mekkî, 2019: 271/272).

1.5. Cihad-ı Ekber

Ebu Zerr'den şu şekilde rivayet edilmiştir: Hazreti Peygamber (s.a.v) buyurdu ki: "Cihadın efdali, Allah yolunda nefsin ve hevanla cihat etmendir." (Elbani bu rivayeti, es-Silsiletu's- sahiha'da sahihlemiştir.)

Abdülkadir Geylânî, cihat kavramını zâhirî (dış) cihat ve bâtinî (iç) cihat olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Ona göre bâtinî cihat, bireyin nefsiyle, hevâsıyla, tabiatının arzularıyla ve şeytanın vesveseleriyle mücadele etmesini ifade eder. Bu süreç, günahlardan tövbe ederek bu tövbede kararlılık göstermeyi ve haram isteklerden uzak durmayı gerektirir.

Zâhirî cihat ise, inanç karşıtlarıyla mücadele etmeyi, bu uğurda savaşmayı ve gerekirse bu mücadelede hayatını kaybetmeyi içermektedir. Ancak Geylânî, içsel mücadelenin dışsal cihattan daha zor olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü nefisle mücadele, bireyin sürekli karşı karşıya olduğu ve kesintisiz devam eden bir süreçtir. Haram alışkanlıklardan vazgeçmek, dinin emirlerine uymak ve yasaklarından kaçınmak ciddi bir irade gerektirmektedir.

Her iki cihatta da Allah'ın rızasına uygun hareket eden kişi mükâfatını alacaktır. Geylânî'ye göre, şehidin bedeni ölüm anında herhangi bir acı hissetmeyecek, bu süreç sıradan bir yara almaktan daha hafif olacaktır. Aynı şekilde, nefsiyle mücadele eden ve günahlarından arınan kimse için ölüm,

susuz bir kişinin soğuk su içmesi kadar rahatlatıcı olacaktır. Bu şekilde küçük cihat ile büyük cihat arasındaki farklar belirtilebilir. (Abdulkadir Geylani, 1985: 142)

"Küçük cihattan döndük, büyük cihada yöneldik" hadis-i şerifini başka bir tasavvuf büyüğü ve Geylani hazretlerinin de çağdaşı olan Seyyid Ahmed Er-Rufai Hazretleri; küffarla cihat tehlikelidir. Bu cihatta, niyeti bütün lekelerden arınmış olan çok azdır. Bu şahadet kesin olmayıp zanna dayanır. Ama nefisle mücadelede de yakîn rütbesine ulaşmanın şehitliği kesinleşmiştir. İradî olan ölüm, sevap ve mükâfata; tabii olan ölüm de ceza ve azaba vesiledir. Kim mevt-i iradi ile ölürse, tabii olan ölümden önce uyanır. Kim gaflet uykusundan uyanırsa, tâbire ihtiyaç kalmadan dünya rüyasının hakikatini görür, idrak eder. Harp ederken ölen kişinin şahadeti gerçekte zannidir, çünkü niyetinin ne olduğu bizce malum değildir. Bu hükmü teyit eden hadis-i şerifler vardır. Kim hakikate vakıf olursa şöyle der: "Eğer perde, (tabii ölüm sonrası kendiliğinden) açılsaydı, kesin inancım ziyadeleşmezdi. "Öyle ise, nefislerinizi öldürmek, kalplerinizi de diriltmekle Allah'tan yakın isteyiniz ki en büyük makama ve yüce âleme yükselersiniz, demiştir. (Ahmed Er-Rufâî, 2017: 306-307)

İsmail Hakkı Bursevî, ümmetin geçmişteki mücadelesine dikkat çekerek, onların dünyayı din uğruna fethettiklerini, geçim kaygısıyla hareket etmediklerini ifade etmektedir. Zira İsmail Hakkı Bursevî'ye göre geçim derdi, yüksek bir himmete sahip olan kimseler için değersiz ve aşağı bir uğraştır. Bu nedenle sahâbe nesli, öncelikle kendi nefisleriyle mücadele etmiş, ardından düşmanlarına karşı kılıç kuşanmış ve bu uğurda mücadele eden kimseler olmuştur. Özellikle sahâbenin bu konuda büyük bir üstünlüğe sahip olduğu, Hazreti Muhammed döneminde ve sonrasında sergiledikleri tavırlarla açıkça görülmektedir.

İsmail Hakkı Bursevî, cihadın iki yönüne vurgu yaparak, küçük cihadın (cihâd-ı asğar) dış dünyadaki düzeni sağlamak için, büyük cihadın (cihâd-ı ekber) ise insanın kendi iç dünyasını terbiye etmesi için gerekli olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda, bireyin kendi nefsi üzerinde bir düzen kurmadan, toplumsal düzene katkı sunmasının mümkün olmayacağı yorumu çıkarılabilir. Dolayısıyla, İsmail Hakkı Bursevî'nin düşüncesine göre, bireysel ahlaki ve manevi gelişim olmadan, toplumsal düzenin sağlanması mümkün değildir. (İsmail Hakkı Bursevî, 2019: 201).

İsmail Hakkı Bursevî, büyük cihadın (cihâd-ı ekber), küçük cihat (cihâd-ı asğar) gibi yardımlaşmayı ve dayanışmayı gerektirdiğini ifade etmektedir. Nasıl ki zahirî cihatta, düşmana karşı birlik olunarak güç elde ediliyorsa, nefisle mücadelede de kişinin yalnız başına başarılı olamayacağına dikkat çekmektedir. Bu bağlamda İsmail Hakkı Bursevî, mihraba "mihrap" denilmesinin sebebini imamın orada şeytan ve nefisle mücadele etmesi olarak açıklamaktadır. Cemaat ise, bir ordunun padişahına yardım etmesi gibi, namazda imama destek olmakta ve bu destek, aslında manevi bir kuvvetin tezahürü olmaktadır. Ancak İsmail Hakkı Bursevî'ye göre, bu yardımlaşma ve dayanışma ancak "kuvvet-i kudsiyye" (manevi güç) ile gerçekleşirse anlamlı olur; aksi takdirde cemaatin kalabalık olması tek başına bir fayda sağlamaz.

İsmail Hakkı Bursevî, bu manevi gücün kaynağının takva olduğunu belirterek, takvadan yoksun bir ordunun padişahına nasıl kuvvet kazandırıp düşmana galip gelebileceğini sorgulamaktadır. Aynı şekilde, bir şeyhin müritleri zahirî edep ve nefis terbiyesi ile donanmazsa, şeyhe bir fayda sağlamayacaklarını ifade etmektedir. Daha da önemlisi, eğer şeyhin kendisi takvadan yoksun olursa, sadece kendini değil, çevresindeki insanları da felakete sürükleyecektir. İsmail Hakkı Bursevî, bu tür kimselerin toplum için zararlı olduğunu vurgulayarak, onların şerrinden ve şeytani iradelerinden Allah'a sığınmak gerektiğini belirtmektedir. Bu değerlendirmeler ışığında, İsmail Hakkı Bursevî nefisle mücadelenin bireysel değil, rehber eşliğinde ve manevi bir topluluk içinde yürütülmesi gereken bir süreç olduğunu ifade etmektedir. (İsmail Hakkı Bursevî, 2000: 430-431)

Zira İbn Ataullah İskenderî'nin söylemi: "Nefsin hazzı günaha açık ve zahir, taat ve ibadette gizli ve bätündür. Gizli olanın tedavi ve ilacı ise çok daha zordur." (İbn Ataullah İskenderî, 2003: 40)

nefisle mücadelenin niye cihat-ı ekber olduğu ve bu zorluğun sebeplerinden bir tanesinin gizli olması olduğunu destekler niteliktedir.

2. GÜNÜMÜZ MÜSLÜMANLARININ CİHATA BAKIŞI

İnsan doğası gereği kolay olanı zor olana tercih etme eğilimindedir. Ancak, İslamî literatürde büyük bir öneme sahip olan nefisle mücadele, Hazreti Muhammed tarafından zorların zoru olarak belirttiği nefis ile cihadı günümüz Müslümanlarının oldukça basite indirgediği gözlemlenmektedir. Öte yandan, fiilî cihat yani mal ve can ile mücadele, İslam toplumunda büyük bir zorluk olarak algılanmakta ve neredeyse imkânsız bir durum olarak görülmektedir. Bu bağlamda, Müslüman bireylerin cihat kavramına dair algılarının yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bugünkü Müslüman toplum, en kolay olarak nitelendirilen mücadele biçimlerini dahi yerine getirme konusunda tereddüt yaşamaktadır. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda, daha zor bir cihada nasıl hazırlanılacağı, hangi ilmi ve ahlaki birikimle bu mücadelenin yürütüleceği soruları önem kazanmaktadır. Tasavvuf geleneğinde, bireyin hakikate ulaşabilmesi için bir müridin rehberliğine ihtiyaç duyduğu belirtilmektedir. Ancak, günümüzde birçok kişi nefis terbiyesinde bir rehberin rehberliğinden yoksun kalmakta ve kendi nefisini mürid edinmektedir. Bu durum, bireyin dünyevî nimetlere olan bağlılığını artırarak konformist bir yaşam anlayışına yönelmesine neden olmaktadır. Bu noktada, birey ve toplum düzeyinde yaşanan manevi çöküşün temel sebeplerinin tespit edilmesi gerekmektedir.

Medeniyetimizin Kanuni Sultan Süleyman döneminden itibaren bir çözülme sürecine girdiği ve bu sürecin, bireysel baz da büyük şahsiyetler yetişmesine rağmen, cemiyetin ve devletin genel yapısına etki edemediği düşünülmektedir. Batı ile mücadelede alınan tedbirlerin yetersiz kalması, birtakım kişileri Tanzimat döneminde İslamiyet'i suçlama düşüncesine kadar sürüklemiştir. Batının üstünlüğü, yalnızca askerî ve teknik alanlarda değil, ekonomik ve idarî düzenlemelerde de kendini göstermiştir. Bu üstünlüğün yüzeysel bir kabuk meselesi olduğu düşünülerek, sanayi hamleleriyle Batı'nın yakalanabileceği öngörülmüştür. Ancak, bu düşünce tarzı, sonuç itibarıyla, Batı'yı körü körüne taklit eden bir zihniyetin oluşmasına neden olmuş ve neticede tarihsel ve kültürel bir kopuş meydana gelmiştir.

Toplumun ıslahı için, her bir bireyin, ham ve dar görüşlü bir düşünce yapısına sahip yobaz ve taklitçi grupların etkisinden ve dünya sisteminin her türlü bozulma programından arınarak, gerçek anlamda nefsiyle mücadele etmesi, onu temizlemesi ve olgun bir insan olma yolunda ilerlemesi gerekmektedir. Aksi takdirde, toplumlar bugün karşılaştıkları zorluklara basit ve kolaycı bir yaklaşım sergileyebilir, bu süreçte kolay olduğu düşünülen şeylerden kaçarken, zor olanları halletmiş oldukları yanılsamasına kapılabilirler.

Örneğin, ülkemizde bazen, en donanımsız bireylerin devlet yönetimi gibi ciddi ve karmaşık işlere talip oldukları görülmektedir. Bu, toplumda, bu tür görevlerin kolay olduğu algısını yaratmaktadır. Siyasal alanda da genellikle kişisel çıkarlar peşinde koşan, ancak yüksek idealleri savunduklarını iddia eden bireylerin varlığı dikkat çekicidir. Bu durum, insanların zor işler yerine kolay çözümler peşinde koşmalarını sağlayan bir başka örnek teşkil etmektedir. Bu sorunun yalnızca siyasetle sınırlı olmadığı da sorgulanmalıdır.

Bugün tekkelerde, (kalmışsa) tasavvuf anlayışından yoksun, dini anlayamamış ve en temel inceliklere bile vakıf olmayan bireylerin, "tarikât erbabı" olarak kendilerini tanıtmaları ve sözde evliya pozlarında dolaşmaları da benzer bir durumu yansıtmaktadır. Bu kişiler, tasavvuf yolunun derinliklerinden tamamen uzak olup, yalnızca en kaba hatlarıyla bu yolu izlemeye çalışmaktadırlar. Ebu Haşim Sufi'nin, "İğne ile bir dağ kökünden kazımak, nefis ile mücadele etmekten daha kolaydır." şeklindeki sözünü anlamaktan bugün ne kadar uzaklaştığı da gözler önüne serilmektedir. (Molla

Abdurrahman Camî, 1967: 14).

SONUÇ

Sonuç olarak, İslam toplumlarının karşı karşıya olduğu buhranın temel sebeplerinden biri, cihat kavramının yanlış algılanması ve uygulanmasıdır. Bireylerin ve toplumların, nefisle mücadelenin zorluklarını idrak ederek bu mücadeleyi ihmal etmemesi, tarihsel ve kültürel kökleriyle bağlarını güçlendirmesi gerekmektedir. Aksi takdirde, geçmişten günümüze süregelen çöküş süreci devam edecek ve Müslüman toplumlar, öz kimliklerinden giderek uzaklaşacaktır. Eğer küçük cihadı başaramaz, bu konuda kaçış sergiler ve bu sorumluluğu yerine getirmese kişi, büyük cihadı halletmiş, galip gelmiş, muzaffer olmuş edası takınabilir mi? Veya büyüğü ile ilgili hiçbir gayret sarf etmeden, her şeyi nefsinin ve onun şu an ki güdücüsü ve rehberi olan dünya sisteminin taleplerine ram kılan bir birey bu ahvalde küçük cihada yani kolay olan cihada nasıl kalkışacaktır? Allah'a ve Hazreti Muhammed'e iman eden bu toplumun fertleri, küçük cihat çağrısına elbette belirli bir oranda icabet edecektir. Ancak aynı fertler, büyük cihat davetine nicelik ve nitelik açısından aynı düzeyde karşılık verebilecek midir? Asıl mesele budur.

Kişinin gayesi, her an ve her nefeste büyük cihat ile meşgul olmak ve gerektiğinde küçük cihadın hakkını vermek olmalıdır. Çünkü bu iki kavram, birbiriyle iç içe geçmiş ve birbirini tamamlayan unsurlardır. Nitekim biri meyvenin özü gayesi diğeri o meyvenin hayat bulması için muhafaza altına aldığı kabuğudur.

Hazreti Muhammed'in cihat ile ilgili, "Allah yolunda cihat ediniz; çünkü Allah yolundaki cihat, cennet kapılarından bir kapıdır ki Allah (c.c.) onun vesilesiyle mücahidi hüznün ve kederden korur." (Ahmed bin Hanbel, 2022: 214) buyruğu ebedi saadeti işaret ederken başka bir diğer hadis-i şerifte ise çok ciddi bir tehdit: "Kim cihat etmeden ve cihat etme arzusunu duymadan ölürse, münafıklar gibi ölmüş olur." (Ebû Dâvûd, Cihâd 18; Nesâî, Cihâd 2.) (Parlıyan, 2000: 422) Yine Buhari'nin naklettiği bir başka hadis-i şerifte, "Ec-cihat-ı meza ilâ yevm-ül- kıyame- cihat ve gaza kıyamet gününe deyin devam eder" diye buyrulur. Bu hadisi-i şerifler bu çalışmanın muhteviyatını ve amacını belirtir. Son olarak Taşlıcalı Yahyâ Bey'in veciz beytiyle,

"Ceng ü cidâl ü 'arbede itme' avâm ile

Sa'y eyle şimdi düşmen-i nefis ile kıl cihâd" (Taşlıcalı Yahyâ, 2023: 131) kastedilen cihat, bu çalışmada incelenen büyük cihat olmaktadır.

“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları:	
Etik Kurul Belgesi:	Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.
Çıkar Çatışması Beyanı:	Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.
Finansal Destek:	Bu çalışmanın araştırma ve yazım aşamasında herhangi kişi/kurum veya kuruluşlar tarafından finansal destek alınmadığı bildirilmiştir.
Katkı Oranı Beyanı:	1. yazar: %50 – 2. yazar: %50
Destek ve Teşekkür Beyanı:	-
Sorumlu Yazar:	Mükerrem Ceylan
Çifte Kör Hakem Değerlendirmesi:	Dış-bağımsız
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.	
<i>The following statements are made in the framework of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:</i>	
Ethics Committee Approval:	Ethics committee approval is not required for this article.
Declaration of Conflicting Interests:	No conflicts of interest were reported for this article.
Financial Support:	It has been reported that this study did not receive financial support from any person/institution or organization during the research and writing phase.
Author Contributions:	1 st : %50 – 2 st : %50
Statement of Support and Acknowledgment:	-
Corresponding Author:	Mükerrem Ceylan
Double-Blind Peer Review:	External-independent
<i>This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.</i>	

KAYNAKÇA

- Abdulkadir Geylani, (1985). *El-Fethu’r Rabbani Ve’l-Feyzü Rahmani*, (Çeviren: Y. Arıkan). İstanbul: Uyanış Yayınevi.
- Aclûnî, (2019). *Keşfü’l-Hafâ*, (1. Cilt), (Çeviren: M. Genç). İstanbul: Beka Yayınları.
- Ahmed bin Hanbel, (2022). *Müsned*, (5. Cilt), (Çeviren: İ. Doğan). İstanbul: Beka Yayınları.
- Ahmed Er-Rufâî, (2017). *El-Burhânü’l- Müeyyed / Kurtarıcı Öğütler*, (Çeviren: S. Güllü). İstanbul: Bedir Yayınevi.
- Altuntaş, H. & Şahin, M. (2011). *Kur’an-ı Kerim Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Beyhaki, (2000). *Kitabü’z-Zühd*, (Çeviren: E. Yıldırım). Sivas: Semerkand Yayınları.
- Buhârî, (2009). *Sahih-i Buhari*, (Çeviren: M. Sofuoğlu). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ebû Talib el-Mekkî, (2019). *Kütü’l-Kulûb*, (1. Cilt), (Çeviren: M. Tan). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Ece, H. K. (2000). *İslam’ın Temel Kavramları*. İstanbul: Türk, Beyan Yayınları.
- Eşrefoğlu Rûmi, (1979). *Tam Müzekkin-Nüfus Nefisleri Temizleyen*. İstanbul: Salah Bilici Kitabevi

Yayınları.

- Fîrûzâbâdî, (2005). *Besairu Zevit-Temyiz Fî Letaifil-Kitâbi`l-Aziz*, (5. Cilt). Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye.
- Gazali, (1993). *İhya-u Ulumi'd-Din*, (2. Cilt), (Çeviren: Ali Arslan). İstanbul: Merve Yayınları.
- İbn Ataullah İskenderî, (2003). *Hikem-i Ataiyye*, (Çeviren: M. Kara). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İsmail Hakkı Bursevi, (2000). *Ferahu'r-Rûh Muhammediye Şerhi*, (1. Cilt), (Çeviren: M. Utku). İstanbul: Uludağ Yayınları.
- İsmail Hakkı Bursevi, (2019). *Kitabün-Netice Bursevi'nin Varidatı ve Şerhleri*, (1. Cilt), (Çeviren: A. Namlı). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Kuşeyri, (2007). *Kuşeyri Risalesi*, (Çeviren: D. Selvi). İstanbul: Semarkand Yayınları.
- Molla Abdurrahman Camî, (1967). *Bahâristan*, (Çeviren: Y. K. Necefzade). İstanbul: Neşriyat Yurdu.
- Parlıyan, A. (2000). *Sünen-i Nesai Tercemesi*. Konya: Konya Kitapçılık.
- Parlıyan, A. (2004). *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*. Konya: Konya Kitapçılık.
- Râgıb el-İsfehânî, (2019). *Erdemli Yol-ez-Zerî'a İlâ Mekârimi's-Şerî'a*, (Çeviren: M. Tan). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Taşlıcalı Yahya Bey, (2023). *Dîvân*, (Hazırlayan: M. Çavuşoğlu). Ankara: Kültür Bakanlığı.